

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Elmer Lorensen

Ute och ränner

Elektronisk övervakning av unga lagöverträdare

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Sverker Jönsson

Termin: VT 2017

Innehållsförteckning

Ute och ränner – Elektronisk övervakning av unga lagöverträdare

Summary	1
Sammanfattning	2
Förkortningar	3
1. Inledning: Mellan barndom och vuxenhet, fängelse och frihet	4
1.1 Syfte och frågeställningar	4
1.2 Avgränsningar	5
1.3 Metod och teori	5
1.4 Material	5
1.5 Forskningsläget	6
1.6 Disposition	6
2. Bakgrund	7
2.1 Det politiska dagsläget.....	7
2.2 De unga lagöverträdarna	8
3. Fotbojan	11
3.1 Idé och genomförande.....	11
3.2 Vuxna lagöverträdare och fotbojan.....	12
4. Ungdomskriminaliteten	17
4.1 Ungdomspåföljderna idag.....	17
4.2 SOU 2012:34	18
4.3 Olika perspektiv på unga lagöverträdare	20
5. Analys: Unga lagöverträdare och fotbojan	21
5.1 Ungdomsövervakning istället för sluten ungdomsvård	22
5.2 Ungdomsövervakning istället för lindrigare ungdomspåföljder	23
5.3 Slutsatser	23
Käll- och litteraturförteckning	25

Summary

The aim of this thesis is to examine the potential effects on youths of an introduction of electronic tagging into the Swedish penal system for juveniles. The proposition of such electronic tagging, presented in SOU 2012:34 *Nya påföljder* (“New sanctions”) by the name *ungdomsövervakning* (“youth monitoring”), acts as a starting point for the investigation of the expected effects on youths.

First, the political situation, the current and previous use of electronic tagging in Sweden and the general characteristics of young offenders are given a brief overview. Then, the problem of determining the correct link between the severity of societal sanctions and recidivism among youth offenders is briefly discussed, from the viewpoint of Jerzy Sarnecki and the three hypotheses he proposes.

In the ensuing investigation, the ideas behind the introduction of electronic tagging for adult offenders into the Swedish penal system, as well as the manner in which it was introduced, are dealt with first. Then, the known positive effects of electronic tagging on adult offenders are being examined. These effects are explained by use of three criminological perspectives on the causes of delinquency: Travis Hirschi’s social bond theory, Edwin Sutherland’s theory of differential association, and a perspective of general labeling theory. The staying off of the negative impacts of serving time in prison, the chance to keep one’s home and occupation (or receive help to acquire such), as well as the relative discretion of electronic tagging – these are suggested as the best explanations of the success of adult tagging.

Attention is then turned towards the young offenders. Today’s penal system for juveniles is described and explained and the proposition of youth monitoring in SOU 2012:34 is examined in detail and compared to the current youth sanctions. Then, an investigation is made into how young offenders differ from adult offenders. Home environment, the process of maturing and developing an identity are identified as key aspects.

Lastly, an analysis of the findings is conducted. It is noted that one group of youths who would come to be subjected to youth monitoring is today met with much less severe sanctions, while another group of youths is today subjected to youth detention (*sluten ungdomsvård*). This, together with some other factors, causes electronic tagging for youths to take on a different character compared electronic tagging for adults. Paired with the unique characteristics of young offenders, this raises some concerns about what the effects of the proposition would turn out to be.

Sammanfattning

Denna uppsats syftar till att undersöka vilka effekter ett införande av fotboja som ungdomspåföljd skulle innebära för de unga som i så fall skulle komma i fråga för påföljden. Utgångspunkt tas i det förslag på införande av fotboja för unga som återfinns i SOU 2012:34 *Nya påföljder*, där påföljden kallas för *ungdomsövervakning*.

Inledningsvis tecknas en översiktlig bild av det rättspolitiska dagsläget, av hur verkställandet av straff med fotboja hittills sett ut i Sverige och av de unga lagöverträdarna. Även problematiken med att tolka sambandet mellan samhällsliga reaktioners ingripandegrad och återfallsgraden hos unga behandlas i korthet, utifrån tre hypoteser som presenterats av Jerzy Sarnecki.

I den utredning som följer undersöks först idéerna bakom och införandet av fotbojan som påföljd för vuxna lagöverträdare på 1990-talet. Därefter undersöks de effekter av fotbojan som man kunnat skönja hos de vuxna lagöverträdarna, vilka ska visa sig vara till övervägande del positiva. Dessa effekter ges en förklaring med hjälp av tre kriminologiska perspektiv på orsakerna till avvikande beteende: Travis Hirschis teori om sociala band, Edwin Sutherlands teori om differentiella associationer och en generell ansats enligt grundtankarna för stämplingsteori. Att de negativa inverkningarna som en fängelsevistelse riskerar leda till avvärjs eller dämpas, att den vuxna kan behålla bostad och jobb (eller få hjälp med att anskaffa dessa) och att fotbojan innebär ett mer diskret ingrepp i den vuxne lagöverträdarens situation, anges sammantaget som orsakerna till fotbojans framgång.

När fotbojan för vuxna behandlats färdigt riktas uppmärksamheten mot de unga lagöverträdarna. Först ges en beskrivning av ungdomspåföljderna idag och hur de kommit att utformas som de har gjort. Därefter ges en beskrivning av förslaget om ungdomsövervakning i SOU 2012:34, satt i relation till de befintliga ungdomspåföljderna. Slutligen undersöks hur de unga lagöverträdarna skiljer sig från de vuxna lagöverträdarna. Hemsituation, mognadsgrad och identitet är centrala begrepp.

Avslutningsvis görs en analys av utredningen. Det konstateras att en grupp unga som kommer i fråga för ungdomsövervakning med dagens system skulle ha dömts till en betydligt lindrigare ungdomspåföljd, medan en annan grupp unga med dagens system skulle ha dömts till en kortare vistelse i sluten ungdomsvård. Detta tillsammans med ytterligare några faktorer innebär att fotbojan intar en annan roll som ungdomspåföljd än den roll den spelar som vuxenpåföljd. Parat med de unga lagöverträdarnas särskilda karakteristik föranleder detta viss kritik mot de effekter förslaget innebär.

Förkortningar

Bet.	Betänkande
BrB	Brottsbalk (1962:700)
Brå	Brottsförebyggande rådet
Fängelselagen	Fängelselag (2010:610)
IövF	Förordning (1994:1060) om intensivövervakning med elektronisk kontroll
IövL	Lag (1994:451) om intensivövervakning med elektronisk kontroll
JuU	Justitieutskottets betänkande
LVU	Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
Mot.	Motion
Prop.	Proposition
Rskr.	Riksdagsskrivelse
SiS	Statens institutionsstyrelse
SoL	Socialtjänstlag (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1. Inledning: Mellan barndom och vuxenhet, fängelse och frihet

Frågan om vilka påföljder en lagöverträdare ska mötas av har länge diskuterats. Lika länge så har svaren på frågan om påföljder ansetts behöva bli olika, beroende på om man talar om vuxna eller unga lagöverträdare. Skillnaderna i utveckling, identitet och livssituation mellan unga och vuxna lagöverträdare är vad som genomgående motiverat denna distinktion.

Under 1900-talets sista decennier introducerades den elektroniska fotbojan som påföljd i flera av världens rättsordningar. Till Sverige kom fotbojan som påföljd för vuxna lagöverträdare i och med lagen (1994:451) om intensivövervakning med elektronisk kontroll. Detta motiverades huvudsakligen av ett behov av en ingripande och kostnadseffektiv påföljd som alternativ till fängelse.

På senare år har en diskussion förts om huruvida fotbojan kan bli aktuell som påföljd även för unga. Förespråkarna anför ett behov av tidigare och tydligare reaktioner mot ungas brottslighet som skäl för detta. Men vilka skulle egentligen konsekvenserna av ett införande bli för de unga lagöverträdarna?

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka och jämföra fotbojans egenskaper som straffform med ungdomsbrottslighetens beskaffenhet för att ge en bild av hur fotboja som ungdomspåföljd kan komma att påverka de unga lagöverträdarnas återfallsrisk och utveckling i stort.

För att uppfylla detta syfte tar jag följande frågeställningar till hjälp:

1. Vilka effekter har de senaste decenniernas intensivövervakning med elektronisk kontroll haft på vuxna lagöverträdare i fråga om återfallsrisk och fortsatta livsföring i stort?
2. Hur skiljer sig unga lagöverträdare från vuxna lagöverträdare i fråga om de individualpreventiva effekter som straffrättsliga ingripanden kan förväntas innebära? Hur särbehandlas unga lagöverträdare i straffprocessen idag?
3. Kan skillnader unga och vuxna lagöverträdare emellan medföra att fotbojan som ungdomspåföljd får andra effekter än de effekter som den har i det vanliga påföljdssystemet?

1.2 Avgränsningar

Uppsatsen behandlar endast straffrättsliga ingripandens effekter på det individualpreventiva planet. Andra effekter, exempelvis inkapacitering, har inte behandlats. Med tanke på det utrymme som ägnas den politiska debatten så hade något kort om förhållandet mellan rättspolitikerna och det allmänna rättsmedvetandet nog i och för sig varit intressant, men jag har valt att utelämna denna aspekt, framförallt på grund av utrymmesskäl. Man hade nog kunnat tänka sig att lika stor vikt hade lagts vid resultaten av internationella studier på fotboja för unga som vid en jämförelse mellan fotbojan som straffform för vuxna lagöverträdare och ungdomsbrottslighetens särskilda beskaffenhet. Emellertid har jag istället valt att endast behandla internationella studier i sådan utsträckning att huvudpunkterna i de resultat de uppvisat framgår (se 2.3). Detta har motiverats av de svårigheter som är förknippade med alla komparativa studier, även sådana av enklare beskaffenhet, och de på många sätt särskilt stora skillnaderna mellan de aktuella rättsordningarna.

1.3 Metod och teori

Jag har använt mig av rättsdogmatisk metod för att på det sättet klarlägga hur man från lagstiftarens sida tänker sig att införa fotboja för unga lagöverträdare i straffsystemet, samt för att klarlägga hur unga lagöverträdare behandlas i straffsystemet idag. Även lagstiftarens resonemang vid införandet av fotboja för vuxna lagöverträdare behandlas på detta vis.

I syfte att utröna vilka effekter som kan förväntas av fotbojan som påföljd har jag anlagt tre kriminologiska perspektiv på dess tillämpning: stämplingsteori, Travis Hirschis teori om sociala band och Edwin Sutherlands teori om differentiella associationer. Jag har härvid begränsat mig till grundtankarna för respektive perspektiv.

1.4 Material

Arbetet har framförallt tagit formen av ett grundligt studium av offentligt tryck, i form av offentliga utredningar, rapporter från Brå och lagförslag. Litteraturen är begränsad till verk som redogör för grunddragen inom de kriminologiska teorier som behandlas. Internationella studier har behandlats mycket översiktligt, med utgångspunkt i en rapport från det amerikanska justitiedepartementet som

behandlat ett omfattande urval av den forskning som bedrivits på fotboja för unga i USA. I övrigt har jag använt mig av artiklar i dagstidningar och i juridiska tidskrifter för att på detta sätt skönja nyanser i den straffpolitiska debatten.

1.5 Forskningsläget

Det finns internationellt sett viss forskning om fotbojans effekter på unga lagöverträdare, framförallt från USA. Även i Europa förekommer viss forskning, framförallt från Storbritannien och Nederländerna. För svensk del är det Brå som står för de mest omfattande studierna av fotbojans effekter på vuxna lagöverträdare.

1.6 Disposition

I uppsatsen redogörs inledningsvis för den politiska och internationella bakgrunden till övervägandena om att införa fotboja som påföljd för unga lagöverträdare. Här ges även en kort beskrivning av fotbojan som påföljd för vuxna lagöverträdare och en introduktion av vad som kännetecknar de unga lagöverträdarna. Därefter följer en utredning i två delar. Först tecknas fotbojans resa från idéstadiet till att bli en del av det svenska påföljdssystemet för vuxna lagöverträdare. Fotbojans effekter på denna grupp utrönas, samt tolkas med hjälp av några kriminologiska perspektiv och på så vis ges den första frågeställningen ett svar. I utredningens andra del ges en beskrivning av påföljdssystemet för unga lagöverträdare och en redogörelse för ett konkret förslag på införandet av fotboja för unga, samt anläggs några kriminologiska perspektiv på unga lagöverträdarens särart i förhållande till vuxna sådana. Härigenom besvaras uppsatsens andra frågeställning. Avslutningsvis analyseras resultaten och uppsatsens tredje frågeställning besvaras.

2. Bakgrund

Här redogörs översiktligt för de utgångspunkter i det politiska dagsläget, fotbojans beskaffenhet som straffform, ungdomsbrottslighetens beskaffenhet, internationella studier, återfallsproblematik och den politiska utvecklingen i korthet, som utredningen kommer att utgå ifrån.

I den fortsatta framställningen kommer jag av läsbarhets- och förenklingskäl att använda termen ”fotboja” för att referera till avtjänandet av straff genom såväl ”intensivövervakning med elektronisk kontroll” som till andra (faktiska och föreslagna) straffformer baserade på elektronisk övervakning med samma metod eller en snarlik sådan, till exempel ”helgavskiljning med fotboja”, ”elektronisk övervakning”, ”electronic monitoring” och ”ungdomsövervakning”. Givetvis kommer jag att vara mer specifik där det påkallas för förståelsen av materialet.

2.1 Det politiska dagsläget

Vid ett besök i Malmö den 13 februari 2017 presenterade inrikesminister Anders Ygeman (S) förslaget att unga ska kunna dömas till husarrest med elektronisk fotboja. Med denna påföljd skulle de unga lagöverträdarna kunna bo kvar hemma och gå kvar i skolan, men inte ”vara ute och ränna på kvällar och helger.”¹

Ygemans förslag är inte det första i sitt slag. På senare år har i den politiska debatten allt oftare hörts förslag om att unga lagöverträdare ska förses med fotboja. Första gången var 2009, då dåvarande justitieminister Beatrice Ask (M) föreslog att så kallad helgavskiljning med fotboja skulle införas som påföljd för unga, med Storbritannien som förebild.² Asks förslag behandlades i en omfattande utredning, SOU 2012:34 *Nya påföljder*, men kom inte att resultera i någon omedelbar förändring. Först i ett betänkande från riksdagsåret 2014/15 ombads regeringen se över hur en sådan påföljd skulle kunna utformas och redovisa konkreta förslag, senast den 15 juni 2017.³ Sedan dess har förslag om införande av fotboja haft i huvudsak brett stöd bland riksdagspartierna och varit föremål för diverse motioner⁴ såväl som figurerat i partiledardebatter⁵.

Något mer konkret förslag på utformningen av fotboja för unga än det som återfinns i SOU 2012:34

¹ SVT Nyheter 2017-02-13 kl. 14.29 ”Ygeman: fotboja med husarrest för unga”.

² Svenska Dagbladet 2009-06-21 ”Ask vill ha fotboja på ungdomar”.

³ Bet. 2014/15:JuU9 s. 11 f., med bifallande av mot. 2014/15:2971.

⁴ Till exempel mot. 2016/17:3234, mot. 2016/17:3430.

⁵ ”Den som är för ung för fängelse ska kunna dömas till husarrest, så att elektronisk fotboja hjälper föräldrarna att hålla barnen i skolan på dagarna och hemma på kvällen.” – Gustav Fridolin (MP) i partiledardebatt 2017-01-11, prot. 2016/17:52.

har i dagsläget ännu inte lämnats.⁶ Av den anledningen kommer jag att utgå ifrån den utredningens förslag när jag resonerar kring de effekter fotbojan kan komma att ha på unga lagöverträdare.

2.2 De unga lagöverträdarna

I åldern 15-17 år är både män och kvinnor som mest brottsaktiva.⁷ Unga är överrepresenterade i statistiken över misstänkta såväl som i statistiken över antalet lagföringar. Det är dock en mindre andel unga som svarar för en stor del av den totala ungdomsbrottsligheten. De som begår brott i stor omfattning har relativt ofta problem i skolan och hemmet, har en tillåtande attityd till att begå brott och umgås ofta med andra ungdomar som begår brott.⁸ De har ofta en sämre relation till sina föräldrar och föräldrarna håller mindre uppsikt över vad de gör med sin tid än föräldrar till unga som inte begår brott.⁹

Som det ska visa sig nedan är det några av de tyngst kriminella mellan 15 och 17 år – antingen genom att de begått brott med straffvärden på mellan sex månader och ett år, eller genom att de upprepade gånger återfallit i mindre allvarlig brottslighet – som enligt förslaget i SOU 2012:34 kommer i fråga för att avtjäna straff med fotboja.

2.3 Internationella studier

När det kommer till användningen av fotboja i Sverige är USA att betrakta som ett föregångsland.¹⁰ Fotbojan vann där erkännande som övervakningsmedel redan under 1970-talet.¹¹

I en rapport från 2014 från Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP), ett underorgan till det amerikanska justitiedepartementet, behandlas de fördelar och nackdelar som uppdragats med tillämpningen av *Electronic Monitoring*, ett kontrollmedel för att tillförsäkra att unga lagöverträdare inte lämnar sin husarrest (*Home Confinement*).¹² Om de studier man förlitat sig på

⁶ JuU21 från den 20 april 2017.

⁷ Estrada, Felipe (1999), s. 6; även prop. 2014/15:25 s. 20.

⁸ Information från Brå:s hemsida, direktänk: <http://www.bra.se/bra/brott-och-statistik/ungdomsbrottslighet.html>; jfr. Farrington och Welsh (2007), s. 6.

⁹ Information från Brottsrummet.se, direktlänk: <http://www.brottsrummet.se/sv/ungdomar-och-brott>; jfr. Farrington och Welsh (2007), s. 6.

¹⁰ SOU 1995:91 Del 2, s. 23.

¹¹ Internet Journal of Criminology, Ardley, Jenny, "The Theory, Development and Application of Electronic Monitoring in Britain", 2005, s. 2.

¹² Rapport från Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Development Services Group, Inc. 2014.; "Home Confinement and Electronic Monitoring.", Literature Review, Washington, DC.

säger man sammanfattningsvis att de uppvisar blandade resultat och att omfattningen av den empiriska forskning som bedrivits på grupper av unga lagöverträdare varit begränsad.¹³ De fördelar man sett var att fotbojan innebar ekonomiska besparingar, en minskad mängd återfall samt möjligheten att i realtid spåra de återfall som faktiskt inträffade. Nackdelarna befanns vara att fattiga familjer inte hade samma möjligheter att låta sina unga avtjäna straff med fotboja (eftersom den dömde själv får betala för fotbojan, mellan 5,50 och 10,00 USD per dag), att fotbojan inte garanterar fullständig inkapacitering, att det fanns en risk för att utrustningen felaktigt skulle signalera att en överträdelse skett, samt negativ känslomässig påverkan på lagöverträdaren (som kunde störa den unges förmåga att rätta sig efter övervakningen).¹⁴ Rapporten drar slutsatsen att fotbojan innebär låga återfallsantal och detta, i kombination med den jämförelsevis låga kostnaden och det faktum att den unge kan fortsätta sin skolgång, talar för att fotbojan bör fortsätta att tillämpas som straffmedel för unga.¹⁵

2.4 Återfallsproblematiken

Kriminologen Jerzy Sarnecki presenterar i sin *Introduktion till Kriminologi*, apropå att ett antal studier mellan 60- och 90-talen visat att ungas återfall i brott ökar med stigande grad av ingripande från samhällets sida, tre hypoteser om de individualpreventiva effekterna av samhällets reaktion på brott.¹⁶ Dessa tre hypoteser får helt olika policyimplikationer. Enligt den första hypotesen skulle samhällets reaktion på brott av unga ha effekter som är helt motsatta de avsedda: ökad ingripandegrad ökar risken för återfall. Detta menar Sarnecki kan tolkas i linje med stämplingsteori (samhällets reaktion innebär en förstärkning av den avvikande identiteten) och slutsatsen blir att ingripandena bör vara ”så små och så sena som möjligt”.¹⁷ Enligt den andra hypotesen hjälper inga reaktioner: sambandet mellan graden av ingripande och återfallet beror på det samband som råder mellan ingripandet och tidigare brottslighet och avvikande beteende hos den unge och reaktionerna har ingen påverkan alls. Enligt den tredje hypotesen så har samhällets reaktioner visst effekt, men denna effekt har mindre inverkan än sambandet mellan tidigare brottslighet och återfallet. Situationen är den att den unges asocialitet och tendens till återfall visserligen blir mindre än vad den annars skulle ha varit, men att reaktionerna trappas upp för sent. Slutsatsen blir att samhället bör ingripa tidigare och betydligt

¹³ Ibid., s. 4.

¹⁴ Ibid., s. 3.

¹⁵ Ibid., s. 5.

¹⁶ Sarnecki, Jerzy (2003), s. 405-406.

¹⁷ Ibid., s. 406.

kraftfullare.¹⁸

Sarnecki menar att insikten om sambandet mellan samhällets reaktion och återfall har funnits länge och att de olika hypoteserna ovan genom åren har avlöst varandra i det kriminalpolitiska arbetet. 1990-talet innebar en återkomst för den tredje hypotesen ("tidigare och starkare ingripanden"), vilken varit nedtonad sedan början av 1960.¹⁹ Den långsamma återkomsten skedde parallellt med en gradvis förskjutning från reaktioner med fokus på behandling av de unga lagöverträdarna, där dessa framförallt ansetts vara offer för missförhållanden, till reaktioner med fokus på straffvärde, där de unga anses bära det fulla ansvaret för sina handlingar.²⁰ Genomgången av ungdomspåföljdernas utveckling sedan 1990-talet som görs i avsnitt 3.1 nedan visar att den tredje hypotesen haft fortsatt inflytande. Intressant att notera är att en Brå-rapport om återfall från 2012 fortsatt uppvisar samma förhållande mellan återfall och ingripandegrad som de studier som Sarnecki utgått ifrån i beskrivningen av de tre hypoteserna.²¹

Ett meningsutbyte från 2009 får i korthet illustrera dilemmat. Då lyfte, som nämnt, dåvarande justitieministern Beatrice Ask (M) frågan om fotboja för unga lagöverträdare. Hon menade att man sett övervägande positiva resultat av fotbojan som straffform för vuxna lagöverträdare och såg Storbritannien som en förebild när det nu gällde att utöka tillämpningen till att omfatta unga. Dåvarande ordföranden för riksdagens justitieutskott Thomas Bodström (S) var dock kritisk mot förslaget. Han menade att allt tydde på att en så sträng påföljd för unga skulle ha skadlig inverkan. Apropå att Storbritannien skulle vara en kriminalpolitisk förebild sade han: "De har strängare straff, men mycket värre brottslighet. Det är bara att titta på alla tonårsmord som har skett i London den senaste tiden, trots att man dömer tioåringar till fängelse."²²

¹⁸ Ibid., s. 407.

¹⁹ Ibid., s. 407. Sarneckis beteckning på hypotesen.

²⁰ Estrada (1999), s. 6.

²¹ Brå Rapport 2012:15, s. 57-62.

²² Svenska Dagbladet 2009-06-21.

3. Fotbojan

Här redogörs inledningsvis för fotbojans rörelse från idéstadiet till att bli en del av det svenska påföljdssystemet för vuxna lagöverträdare. Därefter redogörs för dess tillämpning idag och de effekter man kunnat skönja i fråga om de vuxna förbrytarnas återfallsrisk och fortsatta livsföring i stort. Slutligen anläggs några olika kriminologiska perspektiv på fotbojans effekter, med fokus begränsat till grundtankarna för respektive perspektiv.

3.1 Idé och genomförande

Under andra halvan av 1970-talet figurerade fotbojan för första gången som tänkbar straffform i det svenska rättssystemet, i form av en rapport från Brå. Grundtanken var att fotbojan skulle vara en synnerligen ingripande påföljd.²³ Detta kan sägas ha varit ett uttryck för en växande kritik mot den syn på påföljderna som dominerat sedan det sena 60-talet, vilken ansågs ha för stort fokus på behandling.²⁴ Emellertid skulle det dröja nästan tjugo år innan fotbojan kom att införas. Frågan behandlades i ett betänkande från 1981 men befanns vara ett dåligt förslag då man fruktade att ett införande av fotboja skulle göra straffsystemet mer svåröverskådligt än vad det redan var. Vidare fann man det problematiskt att förslaget i Brå-rapporten byggde just på ett avståndstagande från behandlingstanken, mot ett avsiktligt tillfogande av obehag för den dömd, då detta inte överensstämde med de allmänna principer för påföljdernas innehåll som kommittén anslöt till.²⁵ Målsättningen för betänkandet var att finna alternativ till fängelsestraff, med hänseende på de negativa inverkningsfängelsevistelse innebar.²⁶ Även i ett betänkande från 1991 var utgångspunkten att minska bruket av fängelse av samma anledning. Man avvisade här återigen tanken på fotboja, framförallt eftersom den riskerade få ”påfallande kliniska drag” och därmed innebära bristande humanitet, då den mänskliga kontakten mellan dömd och kriminalvårdspersonal går förlorad.²⁷

1992 tillsatte regeringen den så kallade Straffsystemkommittén. Av direktiven från justitiedepartementetschefen framgick att USA var att betrakta som förebilden för ett eventuellt införande av fotbojan. Det framgick också att man delade den uppfattning som förts fram i

²³ Brå rapport 1977:7, s. 307 ff.

²⁴ Se t. ex. SvJT 2004 s. 885, Borgeke, Martin, ”Påföljdsval och straffmätning – nytt vin i gamla läglar?”, närmast under rubrik 1.2, och SvJT 2016 s. 190, Wersäll, Fredrik, ”Är loppet kört för en reformering av påföljdssystemet?”, s. 192.

²⁵ SOU 1981:90, s. 172-173.

²⁶ Ibid., s. 107-110.

²⁷ SOU 1991:45, s. 74-75.

betänkandet från 1991 om att det var viktigt att den mänskliga kontakten mellan den dömda och kriminalvården inte gick förlorad. Om det sistnämnda sade man dock att en minskad mänsklig kontakt inte med nödvändighet följde av att man använde tekniska hjälpmedel för övervakningen; den dömda skulle fortfarande kunna få del av hjälp- och stödsatser från kriminalvården. Man ansåg det viktigt att framhålla att den dömda med fotbojan skulle utsättas för en betydligt mindre kännbar inskränkning i sitt liv än om han satts i fängelse. Man var slutligen också av uppfattningen att fotbojan borde göra återanpassningen till samhället lättare.²⁸ I november 1992 besökte Straffsystemkommittén USA och studerade olika former av elektronisk övervakning och den 1 augusti 1994 inleddes en svensk försöksverksamhet med elektronisk intensivövervakning vid några utvalda frivårdsmyndigheter.²⁹

Ett successivt utökande av verksamheten skedde och med prop. 1997/98:96 *Vissa reformer av påföljdssystemet* permanentades till slut den elektroniska intensivövervakningen. Detta skedde parallellt med att Brå under 1997 avgav två till övervägande del positiva rapporter om försöksverksamheten.³⁰ 2001 inleddes en ny försöksverksamhet, den här gången med fotbojan som utslussningsmetod, där intagna på fängelser gavs möjlighet att avtjäna straffets sista månader med fotboja istället för på anstalt. Motivet för detta var att intagna skulle gynnas av en successiv återanpassning från anstalt till samhälle. 2005 utökades verkställandetiden för båda typerna av elektronisk övervakning till upp till sex månader. Utslussningen med fotboja permanentades dock aldrig. Istället infördes två nya utslussningsalternativ: halvvägshus och utökad frigång, där den senare som huvudregel skulle förenas med elektronisk övervakning.³¹

3.2 Vuxna lagöverträdare och fotbojan

3.2.1 Tillämpningen

För avtjänande av straff genom intensivövervakning med elektronisk kontroll (IÖV) och utslussning i slutet av ett längre fängelsestraff, så kallad utökad frigång, är formerna för verkställigheten i allt väsentligt desamma. En viktig skillnad är dock att det inom ramen för den utökade frigången ges utrymme att efterhand öka den dömdes möjligheter att lämna bostaden. Avtjänande av straff genom IÖV regleras i IövL och IövF och den utökade frigången i fängelselagens 11 kap. Här nedan redogörs för verkställigheten, med fokus på fotbojan som alternativ till ett kortare fängelsestraff.

²⁸ SOU 1995:91 Del 2, s. 23.

²⁹ Ibid., s. 24.

³⁰ Prop. 1997/98:96, s. 105-106. En sammanfattning av rapporterna från Brå återfinns i prop:ens bilaga 6.

³¹ Brå rapport 2007:19, s. 16.

Idag innebär avtjänande av straff med IÖV att den dömda efter skriftlig ansökan får avtjäna strafftid på upp till sex månader i hemmet istället för på anstalt (1 § IöVL). Om det är motiverat till den dömdes möjligheter att få inkomst under avtjänandetiden ska han betala en avgift om 80 kronor per dag, dock högst 9600 kronor (5 § IöVL). Den dömda får bara lämna hemmet vid vissa tillsammans med kriminalvården beslutade tider, till exempel för att få vård eller göra nödvändiga inköp och för att arbeta eller delta i någon annan daglig verksamhet (3 § IöVL). I vissa fall kan kriminalvården anordna sådan verksamhet.³² I övrigt är den dömdes möjligheter att lämna bostaden mycket begränsade och arrangemanget kan sägas vara en sorts husarrest. Fotbojan och den tillhörande elektroniska utrustningen kontrollerar att den dömda inte avviker (jfr. 2.2 ovan) och i de fall den dömda arbetar eller deltar i annan daglig verksamhet placeras en mottagare även på arbets- eller verksamhetsplatsen. Under strafftiden gör kriminalvården kontinuerligt både anmälda och oanmälda arbetsplats- och hembesök, i hemmet oftast på kvällar och helger. Så sker för att kontrollera att den dömda verkligen befinner sig på arbetsplatsen eller i hemmet och inte brukar alkohol eller droger, vilket är förbjudet under strafftiden.³³ Vid misskötsamhet som inte är av mindre betydelse ska beslutet om fotboja upphävas och den dömda tas in på anstalt (14 med 17 §§ IöVL). Andelen utslussningar som får avbrytas är relativt få och beror oftast på att den dömda brutit mot drogförbudet.³⁴

Vid utslussning ur anstalt med fotboja (utökad frigång) gäller att sådan får beviljas när minst halva strafftiden (dock minst tre månader) har avtjänats, under förutsättning att det inte finns någon beaktansvärd risk för att den intagne kommer att begå brott, undandra sig straffets fullgörande eller på annat sätt allvarligt missköta sig, att han eller hon har tillgång till bostad och att han eller hon utför arbete, får behandling eller deltar i utbildning eller särskilt anordnad verksamhet (11 kap 5 § fängelselagen).

3.2.2 Effekter

Tidigare brottslighet är den omständighet som har störst inverkan på risken för återfall för vuxna lagöverträdare. Även låg inkomstnivå, låg utbildningsnivå och avsaknaden av förvärvsarbete har viss direkt påverkan på återfallsrisken.³⁵ Att fängelser kan verka som ”lärosäten” för brottslingar och befästa snarare än förbättra en kriminell persons brottsliga beteende är en synpunkt som ofta framförts.

³² Prop. 1993/94:184, s. 22-23, även Brå rapport 2007:19 ”Slutrapport utökad användning av fotboja”, s. 17.

³³ Information hämtad från Kriminalvårdens hemsida. Direktlänk: <https://www.kriminalvarden.se/for-domd-eller-haktad/domd-till-fangelse/fotboja/regler-vid-fotboja/>. Jfr. 6 § IöVL.

³⁴ Brå rapport 2007:19, s. 15.

³⁵ Brå rapport 2012:15, s. 70.

Resonemanget hänger ihop med stämplingsteori, som nämnts i ett annat sammanhang ovan, och går ut på att intagna förstärker sin kriminella identifikation under en anstaltsvistelse.³⁶

Enligt en rapport från Brå från 2012 är återfallsnivån för dem som avtjänat straff med fotboja avsevärt lägre än för dem som avtjänat straff i fängelse: 29 % respektive 65 % av de personer som figurerar i underlaget. Sannolikt kan detta till viss del förklaras av att de som dömts till fängelse ofta har en mer omfattande brottsbelastning sedan tidigare och har kommit längre in i en brottskarriär.³⁷ Av den anledningen är det särskilt intressant att jämföra återfallsgraden hos de vuxna lagöverträdare som istället haft fotbojan som utslussning, med de lagöverträdare som avtjänat fängelsestraff utan att slussas ut med fotboja.

En uppföljning av den försöksverksamhet som gjordes med start 2001 fann att utslussning med fotboja hade positiva effekter. En viss förbättring av de intagnas sociala situation skedde och andelen återfall minskade, särskilt på längre sikt. Detta berodde till stor del på de stödinsatser som kriminalvården gav, i form av hjälp att hitta bostad och sysselsättning.³⁸ Tre år efter avtjänat straff var återfallsnivån 26 % hos de som slussats ut med fotboja och knappt 38 % hos kontrollgruppen, vilket betraktas som en markant skillnad.³⁹ Överlag var de dömda mycket nöjda med verkställighetsformen.⁴⁰

3.3 Olika perspektiv på fotbojans effekter

Hur kan då de effekter som fotbojan haft på vuxna lagöverträdare under de senaste två decennierna förklaras?

Enligt teorin om sociala band, bland annat presenterad av Travis Hirschi (1969), är risken för brottsligt beteende mindre ju starkare sociala band en individ har till det konventionella samhället. Ju svagare sociala band, desto större risk för brottsligt beteende. Hirschi delar in de sociala banden i fyra element: *anknytning* ("attachment"), *åtaganden* ("commitment"), *involvering* ("involvement") och *övertygelse* ("belief"). Anknytning till konventionella personer, arbete, bostad, utbildning, att åta sig att leva ett hederligt liv och att vara tidsmässigt involverad i föreningsaktiviteter är exempel på de första tre

³⁶ T. ex. Bondeson, Ulla (1974), avsnitt 9 om negativa påverkningsprocesser, och SvJT 2003, s. 223, Jareborg, Nils, "Böter istället för fängelse?", s. 234.

³⁷ Brå rapport 2012:15, s. 34-35.

³⁸ Brå rapport 2007:19, s. 9-10. Det var utredningens åsikt att resultaten talade för att även utslussningsformen utökad frigång skulle ha goda förutsättningar att fungera väl.

³⁹ Ibid., s. 23.

⁴⁰ Ibid., s. 15.

elementen. Vidare innebär övertygelse en tro på samhällsordningens legitimitet och positiva attityder mot lagstiftning och myndigheter, parat med negativa attityder till brottslighet och missbruk.⁴¹

Ur detta perspektiv kan fotbojans positiva effekter (även utan att övriga åtgärder från kriminalvårdens sida tagits i beaktande) till stor del förklaras med att den innebär att lagöverträdaren bor i egen bostad och arbetar eller utbildar sig. Åtaganden och involvering av det här slaget är som framgått ovan ett krav för att få fotboja, och utgör element hos de sociala banden som annars skulle ha rubbats av en fängelsevistelse. Samtidigt förhindrar fotbojan involveringen i icke-konventionella aktiviteter (såsom droganvändning) och försvårar anknytningen till icke-konventionella personer. Detta skulle då sammantaget förklara den lägre återfallsgraden och den goda sociala utvecklingen. Att många dömda varit nöjda var mycket nöjda med fotbojan kan möjligen tolkas som att den haft en positiv påverkan på lagöverträdarens övertygelse om samhällsordningens legitimitet. Vid utslussning med fotboja kan det hävdas att kriminalvårdens stödinsatser i fråga om hjälp att skaffa jobb och bostad nog står för huvuddelen av de stärkta sociala banden.

Enligt stämplingsteori, som redan i korthet berörts ovan, så är brottsligheten inte orsakad av sociala förhållanden utan definierad av dessa. När lagöverträdare möts av samhällets reaktioner så riskerar detta leda till att de antar en kriminell identitet, vilket i sin tur leder till att de begår fler brott. Något hårddraget så innebär detta att samhällets reaktioner på brott producerar mer brott, inte mindre (jfr. med Sarneckis första hypotes under 2.4.)⁴²

En strävan bort från de negativa effekter som en fängelsevistelse riskerar ha på en lagöverträdare är vad som starkast utmärker motiven bakom fotbojans införande. Stämplingen är en aspekt av de negativa effekterna. Även om det fortfarande är en mycket ingripande åtgärd är fotbojan mer diskret än en fängelsevistelse: åtminstone utanför den närmaste personkretsen behöver ingen annan veta att den dömda begått brott och stämplingseffekten torde därför dämpas. Vid utslussning kan fotbojans positiva effekter nog bäst förklaras med att det stöd som ges i samband med utslussningen hjälper lagöverträdaren att ”återta” en icke-kriminell identitet.

Fängelsevistelsens negativa effekter gör sig kanske än mer gällande ur det perspektiv som inlärningsteorierna anlägger. En av dessa teorier är Edwin Sutherlands teori om differentiella associationer. Enligt den är brottsligt beteende inlärt på samma sätt som andra beteenden, genom interaktioner med andra personer i en kommunikationsprocess. Tekniker för att begå brott såväl som

⁴¹ Flyghed & Estrada (2007), s. 102-103. Ibland används istället termen *delaktighet* för att beteckna ”involvement”.

⁴² Sarnecki (2003), s. 180-182.

motiv, drivkrafter, rationaliseringar och attityder till brott lärs in från personer i omgivningen. Ju närmare, personligare relationer, desto större andel av inläringen. Detta sker mot bakgrund av definitioner av lagen som antingen fördelaktig (antikriminella definitioner) eller ofördelaktig (prokriminella definitioner) för individen: det är först om definitioner av lagen som ofördelaktig får överhanden som individen kommer att begå brott. Teorin säger inte att individen helt passivt kommer att ”härma” vad personerna han associerar till gör, utan att han aktivt tar ställning till hur han själv ska förhålla sig till lagen, men att hur associationerna differentierar (i fråga om frekvens, varaktighet, prioriteringar och intensitet) spelar stor roll.⁴³

Med detta synsätt skulle fotbojan verka mycket hämmande på möjligheterna att i fängelse lära sig tekniker, motiv, drivkrafter, rationaliseringar och positiva attityder till brott. Utan någon mer långvarig inverkan på lagöverträdarens associationer till omgivningen, alltså en förändring av hela det umgänge (och eventuellt familjesituation) som lagöverträdaren har, så verkar dock de ursprungliga förutsättningarna för att han skulle begå brott kvarstå. De positiva resultaten får då tolkas som att det tillfälliga ingrepp som fotbojan innebär påverkar hur lagöverträdaren förändrar sina prioriteringar, och kanske även påverkar hur de differentiella associationerna i övrigt förändras på längre sikt. Samma mekanism får antas gälla vid utslussning med fotboja, som ju också uppvisat låga återfallsnivåer på längre sikt.

⁴³ Ibid., s. 154-155.

4. Ungdomskriminaliteten

Här redogörs inledningsvis kortfattat för ungdomspåföljdernas utformning och förslaget på fotboja för unga i SOU 2012:34. Därefter anläggs några kriminologiska perspektiv på ungas brottslighet såsom den skisserats i avsnitt 2.2, än en gång med fokus begränsat till grundtankarna för respektive perspektiv.

4.1 Ungdomspåföljderna idag

I Sverige har vi en lång tradition av och bred förankring för att särbehandla unga lagöverträdare i straffsystemet, både vid påföljdsvalet och straffmätningen. En indelning av de unga görs i ett åldersspann på 15–17 år och ett annat på 18–20 år. Grundtanken för påföljderna är att unga lagöverträdare ska hållas utanför kriminalvården och istället bli föremål för åtgärder inom socialtjänsten. Skälet för detta är framförallt att unga inte anses ha nått samma mognad som vuxna och är särskilt känsliga för de skador som straffrättsliga ingripanden kan innebära. Med detta som utgångspunkt är det dominerande synsättet idag att krav på proportionalitet, förutsebarhet, likabehandling och konsekvens måste få genomslag även för unga.⁴⁴ En första större reform i den riktningen gjordes 1999 i och med prop. 1997/98:96, då en första variant av dagens ungdomspåföljder introducerades. Bakgrunden var att det dåvarande påföljdssystemet för unga hade kritiserats för bristande trovärdighet. Ungdomstjänst infördes som tilläggsstraff till överlämnande till vård inom socialtjänsten och slutna ungdomsvård infördes som frihetsberövande påföljd för unga. 2007 genomfördes en ytterligare en uppstramning av påföljderna genom prop. 2005/06:165 *Ingripanden mot unga lagöverträdare*, då överlämnande till vård inom socialtjänsten bytte namn till ungdomsvård, det uppställdes ett behovskrav för denna påföljd och ungdomstjänst blev en självständig påföljd.⁴⁵ I och med prop. 2014/15:25 *Tydligare reaktioner på ungas brottslighet* gjordes ytterligare några ändringar, då bland annat det tidigare kravet på samtycke vid ungdomstjänst slopades och åtalsunderlåtelse bytte namn till straffvarning.⁴⁶ Denna summariskt tecknade bakgrund bör räcka för en grundläggande förståelse av dagens påföljdssystem för unga.

Unga i åldrarna 15–17 år är den grupp som kan komma i fråga för ungdomspåföljder. Bara i undantagsfall kan även äldre unga dömas till ungdomspåföljder, om de till exempel begått brottet före

⁴⁴ Prop. 2014/15:25, s. 20.

⁴⁵ Ibid., s. 22-23.

⁴⁶ Rskr. 2014/15:102.

den dag de fyllde 18 år. Ungdomspåföljderna är idag fem till antalet: straffvarning, böter, ungdomstjänst, ungdomsvård och slutna ungdomsvård. För de minst allvarliga brotten döms till straffvarning eller böter. Ungdomstjänst kommer i fråga när straffvärdet ligger på mellan 60 dagsböter och vad som skulle ha motsvarat 6 månaders fängelse och innebär att den unge får utföra oavlönat arbete och annan särskilt anordnad verksamhet under mellan 20 och 150 timmar. Fängelse får dömas ut för den som inte fyllt 18 år, men bara om det föreligger synnerliga skäl. I regel döms därför för de allvarligaste brotten till slutna ungdomsvård, vilket innebär frihetsberövande under mellan 14 dagar och 4 år. Om den unge har ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd enligt SoL eller LVU får istället ungdomsvård väljas som påföljd, detta oavsett hur lågt brottets straffvärde är. Om ungdomsvård inte kan anses tillräckligt ingripande får den förenas med ungdomstjänst eller böter eller annars ersättas av slutna ungdomsvård.⁴⁷

Samtliga ungdomspåföljder uppvisar förhållandevis mycket höga återfallsnivåer. Enligt den tidigare nämnda Brå-rapporten om återfall från 2012 var återfallsnivåerna för ungdomstjänst och ungdomsvård 60 % och nivån för slutna ungdomsvård 78 %, att jämföra med återfallsnivån för samtliga (vuxna och unga) som dömts till fängelse, 65 %.⁴⁸

4.2 SOU 2012:34

Som tidigare nämnt återfinns i SOU 2012:34 ett konkret förslag på hur fotboja för unga skulle kunna införas i påföljdssystemet. Till att börja med bör sägas att utredningen har utarbetat en genomgripande förändring av hela påföljdssystemet, inte bara det för unga lagöverträdare. I den del utredningen gäller unga i åldrarna 15–17 år kan huvudpunkterna sägas vara följande: bötesstraff ska i stor utsträckning slopas och två nya påföljder ska införas; kontaktskyldighet för unga och ungdomsövervakning. Den senare av de två ska kunna förenas med elektronisk övervakning.⁴⁹

Ungdomsövervakning ska vara en påföljd som tillämpas när kontaktskyldighet, ungdomstjänst och ungdomsvård inte kan anses tillräckligt ingripande. Valet av denna påföljd ska inte föregås av någon behovs- eller lämplighetsbedömning och kräver inget samtycke från varken den unge eller vårdnadshavare. Den ska innefatta tydliga inskränkningar i rörelsefriheten utan att innebära något fullständigt frihetsberövande och ska ha ett behandlingsinriktat innehåll med intensiva

⁴⁷ Prop. 2014/15:25, s. 21.

⁴⁸ Brå rapport 2012:15, s. 34.

⁴⁹ SOU 2012:34, Del 1, s. 34-40.

påverkansåtgärder som syftar till att bryta begynnande brottskarriärer och kriminella tankemönster. Påföljden ska framförallt komma i fråga vid straffmättningsvärden som överstiger omkring sex månader (något lägre om det rör sig om en återfallssituation i allvarlig brottslighet) men inte överstiger ett år. Avgörande är att det inte finns någon annan tillräckligt ingripande icke-frihetsberövande åtgärd, med hänsyn till brottets allvar och den unges tidigare brottslighet.⁵⁰

Ungdomsövervakningen ska pågå under minst sex och högst tolv månader.⁵¹ Fotboja får användas för att kontrollera att den unge inte lämnar hemmet annat när det är tillåtet enligt den verksamhetsplan som har utarbetats i samråd med den unges koordinator (kontaktperson hos SiS). I korthet kan sägas ungdomsövervakningen inte, till skillnad från den elektroniska intensivövervakningen, per automatik innebär en fullständig husarrest. Det är istället den omständigheten att åtgärderna måste vara tillräckligt ingripande för att uppfattas som trovärdiga, parat med en strävan att undvika att de ingripande inslagen har en skadlig verkan på den unge, som avgör hur omfattande övervakningen ska vara. Förutom att den unge går med fotboja så sker en omfattande stödverksamhet från SiS sida, med sammanträffanden minst två gånger i veckan. Möjlighet ges att förändra graden av övervakning under strafftiden, så att det till exempel kan ske en nedtrappning mot slutet av perioden. Om den unge missköter sig till den grad att verkställigheten inte kan fortsätta förflyttas han till slutet ungdomsvård.⁵² Precis som vid användningen av fotboja för vuxna råder ett krav på drogfrihet.⁵³ Sammanfattningsvis liknar ungdomsövervakningen användningen av fotboja för vuxna i stora delar, men är mer följsam med hänsyn till den unges situation och utveckling.

Motiven till att införa ungdomsövervakning är att man menar att det saknas tillräcklig möjlighet att trappa upp ingripandegraden vid återfall i brott genom tillämpning av ungdomspåföljderna, därför att det är mycket stor skillnad i ingripandegrad mellan å ena sidan ungdomsvård och ungdomstjänst och å andra sidan slutet ungdomsvård.⁵⁴ Man vill i det längsta kunna undvika att fullständigt frihetsberöva unga, men samtidigt ha en mer ingripande påföljd att ta till innan det av trovärdighetsskäl (alltså höga straffvärden) måste bli fråga om slutet ungdomsvård.⁵⁵ Detta ligger i linje med Sarneckis tredje hypotes om sambandet mellan återfall och samhällets reaktioner (jfr. 2.4 ovan). Utredningen bedömer att omkring 250 ungdomar per år kommer att dömas till ungdomsövervakning. Förslaget kommer totalt sett inte att innebära ökad kostnad för det allmänna.⁵⁶

⁵⁰ Ibid., Del 3, s. 653-654.

⁵¹ Ibid., Del 3, s. 661.

⁵² Ibid., Del 3, s. 682-695.

⁵³ Ibid., Del 3, s. 696.

⁵⁴ Ibid., Del 3, s. 592.

⁵⁵ Ibid., Del 3, s. 655.

⁵⁶ Ibid., Del 4, s. 18-31.

4.3 Olika perspektiv på unga lagöverträdare

Hur skiljer sig då unga lagöverträdare från vuxna i fråga om vilka effekter man kan förvänta sig av straffrättsliga reaktioner?

Lagstiftarens grundtanke för att särbehandla unga i påföljdssystemet har, som framgår ovan, varit att unga är särskilt känsliga för de negativa verkningar som frihetsberövande straff kan ha. Eftersom de ännu inte funnit en vuxen identitet är de särskilt känsliga för den stigmatisering det riskerar leda till. Stigmatiseringen kan medföra att de antar en kriminell identitet, vilket på alternativ väg ger gemenskap, status och respekt. Mognadsprocessen hos unga hänger ihop med att de gradvis får ta mer ansvar över sina egna liv, till exempel genom att skaffa egen bostad och ordna sin egen försörjning. Straff som innebär frihetsberövande kan därför riskera att störa mognadsprocessen.⁵⁷ Stämplingsteoriernas synpunkter kan alltså här av lagstiftaren sägas ha särskilt fog för sig.

Vad gäller risken för återfall hos unga lagöverträdare har man funnit att följande faktorer särskilt verkar för att höja risken: att ha låga avgångsbetyg i årskurs nio, att ha stor tidigare kriminell belastning och att tidigare ha fått en sträng påföljd.⁵⁸

Enligt Hirschis teori om sociala band verkar, för ungdomars del, andra typer av sociala band brottsdämpande jämfört med de band som är avgörande för vuxna lagöverträdare. En bra relation till föräldrarna verkar brottsdämpande genom att utgöra en anknytning till positiva förebilder. Ansträngningar i fråga om den egna utbildningen hämmar brott genom att innebära åtaganden och involvering i en konventionell aktivitet.⁵⁹ Det är värt att notera att enligt Hirschis teori så kan inte starka sociala band till omgivningen orsaka antisocialt beteende, samtidigt som svaga sociala band kan leda till brott helt utan att någon inlärning eller överföring äger rum. Här går en viktig skiljelinje mellan teorin om sociala band och teorin om differentiella associationer.⁶⁰

Även enligt teorin om differentiella associationer måste särskild hänsyn tas till den sociala situation den unge befinner sig i. Avgörande är hur påföljden påverkar den unges interaktioner med personer i omgivningen då särskilt dem som den unge har en nära relation till, till exempel skolkamrater och vuxna förebilder. Det är värt att notera att en ung persons prokriminella definitioner kan komma även från icke-kriminella individer, till exempel föräldrarna, bara de ger uttryck för dessa definitioner.⁶¹

⁵⁷ Ibid., Del 3, s. 797-799.

⁵⁸ Brå rapport 2012:15, s. 56-57.

⁵⁹ Ibid., s. 73.

⁶⁰ Flyghed & Estrada (2007), s. 102-103.

⁶¹ Sarnecki (2003), s. 155.

5. Analys: Unga lagöverträdare och fotbojan

Kan då skillnader unga och vuxna lagöverträdare emellan medföra att fotbojan som ungdomspåföljd får andra effekter än de effekter som den har i det vanliga påföljdssystemet?

Det grundläggande problemet när vi gör förutsägelser om vilka konsekvenser straffrättsliga åtgärder mot ungas brottslighet kommer att få, är att vi inte säkert vet hur deras ingripandegrad påverkar återfallsrisken. Förslaget i SOU 2012:34 kan betraktas som ett försök att täppa igen ett ”glapp” mellan å ena sidan de lindrigare ungdomspåföljderna, å andra sidan den mycket ingripande slutna ungdomsvården. Som framgått ovan är detta i linje med den tredje hypotes om reaktionernas inverkan som Sarnecki beskriver. Lagstiftaren skulle med ett införande av fotbojan för unga mellan 15 och 17 år inta positionen att det gäller att ingripa kraftigare innan en ung person kommer så långt in i en kriminell identitet och karriär att bara de mest ingripande påföljderna kan bli aktuella.

De amerikanska studier som gjorts på fotbojan för unga där och som refererats i den ovan behandlade rapporten från det amerikanska justitiedepartementet sägs uppvisa blandade resultat och de empiriska inslagen har varit begränsade. Man säger med viss försiktighet att fotbojan har de fördelarna att den minskar mängden återfall något och innebär avsevärt lägre kostnader än anstaltsvistelse, vilket sägs väga tyngre än nackdelarna. Det ska här dock påpekas att det amerikanska systemet överlag bemöter unga lagöverträdare med betydligt strängare påföljder, beräknat i straffvärde och tillgängliga påföljdsval, än vad vi gör här i Sverige.

Den svenska uppföljningen av fotbojan för vuxna, bedriven av Brå, har uppvisat till övervägande del positiva resultat. Som det har visat sig ovan så finns det dock viktiga skillnader mellan vuxna och unga lagöverträdare. Skillnaderna finns dels i fråga om gruppernas karakteristik, dels i fråga om vilka påföljder som i övrigt kan komma i fråga för dem. I förslaget om fotboja i SOU 2012:34 har man på olika sätt försökt ta hänsyn till dessa skillnader, varför ungdomsövervakningens utformning på flera punkter skiljer sig från fotbojan för vuxna (IÖV såväl som utslussning). Resultatet kan sägas vara en sorts ”hybrid” mellan IÖV och utslussning, där den unge lagöverträdaren visserligen avtjänar straff i hemmet istället för på anstalt (som vid IÖV), men där stort fokus läggs vid stödinsatser och en individanpassad verkställighet (som vid utslussning).

Vad påföljderna beträffar fördelar sig de unga på två grupper: å ena sidan dem som utan fotbojan istället skulle ha dömts till en kortare vistelse i slutna ungdomsvård och å andra sidan dem som istället

skulle fått en lindrigare, alltför ”tandlös” ungdomspåföljd. Dessa grupper ska i det följande behandlas var för sig.

5.1 Ungdomsövervakning istället för slutna ungdomsvård

Vad gäller de unga som annars skulle ha dömts till en kortare vistelse i slutna ungdomsvård kan ungdomsövervakningen i viss mån sägas vara jämförbart med vad IÖV är i förhållande till fängelse: den unge slipper en kortare vistelse på anstalt. Här kan införandet av fotbojan för unga sägas vara i linje med idéerna om införandet av fotbojan för vuxna, där just en minskad användning av straff som innebär fullständigt frihetsberövande var det tyngst vägande skälet.

Emellertid finns här en viktig skillnad i att ungdomsövervakningen är tänkt att vara betydligt längre tid än IÖV; strafftiden med ungdomsövervakning *börjar* vid högsta strafftiden för IÖV; sex månader eller strax därunder. Vidare är behandlingsinslagen betydligt mer omfattande och verkställigheten än mer individanpassad än vid IÖV.

Det ligger – om vi helt bortser från skillnaderna i karaktistiken mellan unga och vuxna lagöverträdare – nära till hands att tänka sig att fotbojan för unga här skulle kunna få positiva effekter liknande dem som IÖV uppvisat i fråga om vuxna lagöverträdare. Den unge slipper de negativa verkningar som en vistelse i slutna ungdomsvård riskerar ha och ges dessutom stöd och hjälp i sin hemmiljö, motsvarande (och överskridande) den som ges vid utslussning.

Vid beaktande av de unga lagöverträdarnas särart, verkar det faktum att fotbojan till sin natur är mer diskret och märks mindre utåt än en vistelse i slutna ungdomsvård tala till fördel för ett införande, med tanke på att ungas särskilda känslighet för stämplingseffekter. Även den inläring av kriminellt beteende som riskerar äga rum i den slutna ungdomsvården avvärsjs.

Men de positiva verkningar som i övrigt kan skönjas för de vuxna lagöverträdarna verkar i hög grad bestå i att den vuxne kan behålla sin bostad och sitt arbete, alternativt få hjälp av kriminalvården med det senare. Den unges situation är en annan: de unga lagöverträdarna har ofta problem både i skolan och hemmet, med dåliga betyg och en dålig relation till sina föräldrar. Det är långt ifrån säkert att ungdomsövervakningen här kommer att ha positiv inverkan på samma sätt som fotbojan för vuxna, ens med de omfattande behandlingsinslagen taget i beaktande. Med Hirschis teori om sociala band som utgångspunkt kan detta uttryckas som att fotbojan för vuxna innebär direkt stärkta sociala band,

genom att den vuxne behåller (eller ges hjälp med) bostad och jobb, medan fotbojan för unga *inte* automatiskt innebär direkt stärkta sociala band, eftersom den inte ger några garantier för att relationen till föräldrarna ska förbättras och att den unge anstränger sig mer i fråga om sin utbildning (jfr. 3.3 och 4.3). Dock får det faktum att den unge kan fortsätta sin skolgång sägas vara en fördel, i linje med vad som sagts om återfallsrisker för unga.

5.2 Ungdomsövervakning istället för lindrigare ungdomspåföljder

Vad gäller de unga som annars skulle dömts till en lindrigare ungdomspåföljd blir situationen en annan. Ungdomsövervakningen framstår här som en kraftig skärpning i förhållande till ungdomstjänst och ungdomsvård. Givet att Sarneckis tredje hypotes är riktig så torde detta ha en positiv individualpreventiv verkan, men det är ännu inte klarlagt att det verkligen förhåller sig så. Det är värt att notera att användningen av fotboja här går rakt på tvärs med idéerna om införandet för vuxna lagöverträdare, där utgångspunkten ju var att fotboja skulle innebära ett alternativ till fängelse.

Ur ett inlärningsperspektiv verkar där finnas en del som talar för att fotbojan skulle ha goda effekter på de unga. Umgänget med individer som verkar för att prokriminella definitioner av lagen ska få överhanden försvåras och det dessutom under en ganska ansenlig tid, betydligt längre än för vuxna. Med teorin om sociala band som utgångspunkt så visar sig dock problem av samma typ som diskuterats närmast ovan: fotbojan verkar inte kunna förbättra situationen hemma och i skolan. Möjligen kan de sociala banden stärkas genom att aknytningar och involvering i icke-konventionella aktiviteter försvåras.

De ungas större känslighet för stämplingseffekter talar mot ett införande. Visserligen är fotbojan diskret till sin natur, men ungdomsövervakningen innebär uttryckligen ett mycket kraftfullare ingripande än ungdomstjänst och ungdomsvård, med slopat krav på samtycke och stora inslag av tvång.

5.3 Slutsatser

Den största utmaningen vid utformningen av ungdomsövervakningen – förutom problemet med att ingripandegradens inverkan framstår som osäker – tycks vara att fotbojan förutsätter en relativt hög grad av samarbetsvilja hos den dömda. Medan fotbojan för vuxna alltigenom framstår som

en ”förmån”, vilken i fallet med IÖV är något som den vuxne lagöverträdaren måste ansöka om och ofta även betala en avgift för och i fallet med utslussning ger möjligheten till en gradvis nedtrappning av graden av frihetsberövande, är det inte otvetydigt så för de unga lagöverträdarna. Med ett införande av ungdomsövervakning blir alternativet, alltså efter misskötsamhet, sluten ungdomsvård. Lagstiftaren får förlita sig på att hotet om detta verkar som en ”morot” för de unga lagöverträdarna att sköta verkställigheten, på samma sätt som för vuxna lagöverträdare, men utan de frivilliga moment som skötsamhet, ansökan och eventuell avgift innebär. Om det skulle visa sig att få unga klarar av att sköta verkställigheten av ungdomsövervakning skulle lagändringen i praktiken innebära att fler unga än tidigare hamnar i sluten ungdomsvård. Positiva effekter av detta förutsätter i än högre grad att Sarneckis tredje hypotes är riktig – och ter sig tveksamma.

Ytterligare en utmaning består i att den unges hemsituation ofta kan antas vara en del av de problem den unge tampas med. Hirschis teori om sociala band har använts för att sätta detta i särskild belysning. Det blir här tydligt att fotbojan som ensamt tillskott troligtvis inte kan förändra den unges situation till det bättre. Tyngdpunkten bör med fördel läggas på de behandlingsinslag som föreslagits tillsammans med fotbojan. Med andra ord räcker det inte att *bara* se till så att de unga inte är ute och ränner.

Käll- och litteraturförteckning

Litteratur

Bondeson, Ulla V., *Fången i fångsamhället: socialisationsprocesser vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering*, Norstedt, Diss. Lund : Univ., Stockholm, 1974.

Estrada, Felipe, *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem: utveckling, uppmärksamhet och reaktion*, Univ., Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 1999.

Farrington, David P. & Welsh, Brandon, *Saving children from a life of crime: early risk factors and effective interventions*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Flyghed, Janne & Estrada, Felipe (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten, 2.*, [rev. och utök.] uppl., Studentlitteratur, Lund, 2007.

Sarnecki, Jerzy, *Introduktion till kriminologi*, Studentlitteratur, Lund, 2003.

Offentligt tryck

Bet. 2014/15:JuU9

Mot. 2014/15:2971.

Mot. 2016/17:3234.

Mot. 2016/17:3430.

JuU21.

Prot. 2016/17:52.

Prop. 1993/94:184 *Försöksverksamhet med intensivövervakning med elektronisk kontroll.*

Prop. 1997/98:96 *Vissa reformer av påföljdssystemet.*

Prop. 2014/15:25 *Tydligare reaktioner på ungas brottslighet.*

Rskr. 2014/15:102.

SOU 1981:90 *Frivårdspåföljder.*

SOU 1991:45 *Påföljdsfrågor, frigivning från anstalt m.m.*

SOU 1995:91 *Ett reformerat straffsystem.*

SOU 2012:34 *Nya påföljder.*

Övriga rapporter och förstudier

Rapport från brottsförebyggande rådet, *Nytt straffsystem – idéer och förslag*, nr. 1977:7.

Rapport från brottsförebyggande rådet, *Slutrapport utökad användning av fotboja*, nr: 2007:19.

Rapport från brottsförebyggande rådet, *Återfall i brott – Mönster i risken för återfall bland lagförda personer*, nr: 2012:15.

Rapport från det amerikanska Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Development Services Group, Inc. 2014.; *Home Confinement and Electronic Monitoring.*, Literature Review, Washington, DC. Direktlänk till dokumentet finns nedan under elektroniska källor.

Artiklar

SvJT 2003, s. 223, Jareborg, Nils, ”Böter istället för fängelse?”.

SvJT 2004 s. 885, Borgeke, Martin, ”Påföljdsval och straffmätning – nytt vin i gamla läglar?”.

SvJT 2016 s. 190, Wersäll, Fredrik, ”Är loppet kört för en reformering av påföljdssystemet?”.

Elektroniska källor

Samtliga länkar är kontrollerade kl. 16.00 den 22 maj 2017.

Brottsförebyggande rådets hemsida, information om ungdomsbrottslighet. Direktlänk:

<http://www.bra.se/bra/brott-och-statistik/ungdomsbrottslighet.html>.

Brottsrummet.se, information om ungdomsbrottslighet. Direktlänk:

<http://www.brottsrummet.se/sv/ungdomar-och-brott>.

Internet Journal of Criminology, 2005, Ardley, Jenny, “The Theory, Development and Application of Electronic Monitoring in Britain”. Direktlänk till tidningens arkiv:

https://media.wix.com/ugd/b93dd4_ec0eb5d9d94042f5a8274d6cda971199.pdf.

Kriminalvårdens hemsida, information om verkställigheten av fotboja. Direktlänk:

<https://www.kriminalvarden.se/for-domd-eller-haktad/domd-till-fangelse/fotboja/regler-vid-fotboja/>.

Svenska Dagbladet 2009-06-21, ”Ask vill ha fotboja på ungdomar”. Direktlänk:

<https://www.svd.se/ask-vill-ha-fotboja-pa-ungdomar>.

SVT Nyheter 2017-02-13 kl. 14.29, ”Ygeman: fotboja med husarrest för unga”. Direktlänk:

<http://www.svt.se/nyheter/nyhetstecken/ygeman-fotboja-med-husarrest-for-unga>.

Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Development Services Group, Inc. 2014.;

Home Confinement and Electronic Monitoring., Literature Review, Washington, DC.

Direktlänk: http://www.ojjdp.gov/mpg/litreviews/Home_Confinement_EM.pdf.